

PÉTER RÓBERT

Szegedi Tudományegyetem
robert.peter@ieas-szeged.hu

A British Freemasonry 1717–1813 ötkötetes kritikai forrásgyűjtemény bemutatása*

Introducing of the five-volume primary source collection *British Freemasonry, 1717-1813*

This paper is an attempt to summarize the rationale and the editorial principles of the five-volume *British Freemasonry, 1717-1813* (New York: Routledge, 2016) with a special focus on the last two volumes. The purpose of this primary source collection is to collate diverse rare print and manuscript materials that provide a broad spectrum of insights into the history and culture of Freemasonry in the British Isles between 1717 and 1813. This collection is the result of extensive archival research and transcription and highlights the most significant themes associated with British and Irish Freemasonry during the period in question. The volumes draw on a wide range of documents, including an engraved list of lodges, rituals (some originally written in cipher), rules and regulations, by-laws, funeral services, lectures, charges, sermons, orations, songs, certificates, theatrical prologues and epilogues, pamphlets, newspaper and magazine articles and letters. A special emphasis is placed on documents that enhance our present understanding of the role that British and Irish Freemasons played in the formation of eighteenth-century society and associational culture. This paper demonstrates how the analysis of these documents will hopefully foster scholarly debate and offer new perspectives on wider historical, cultural, social and religious themes. Many of the texts included in these volumes remain very difficult to consult outside masonic archives. Such institutions store many rare eighteenth-century items, which are not recorded in the English Short Title Catalogue and are thus excluded from digital collections. For example, the Library and Museum of Freemasonry in London has not previously given permission to fully reproduce rituals of the so-called higher degrees. Hence, the rituals included in this edition are published here for the first time in their entirety and with annotations. Furthermore, the edition reproduces texts that were (deliberately) overlooked by masonic historians in their publications.

Keywords: Freemasonry, primary source collection, Enlightenment, 18th-century studies, Britain

---

* A tanulmány megírását az EFOP-3.6.1-16-2016-00008 azonosítójú, EU társfinanszírozású projekt támogatta.

1. Bár az elmúlt harminc évben számos jelentős tudományos mű látott napvilágot, a szabadkőművesség jelensége még mindig mellőzött kutatási területnek számít – különösen Nagy-Britanniában.¹ Ez meglepő, hiszen a szabadkőműves testvériség egyike azon brit eredetű társadalmi-politikai mozgalmaknak, melyek nemzetközi szinten igen jelentős hatást értek el.² A maszonéria tanulmányozásának aktualitását (és elmaradásait) jelzi, hogy a brit szabadkőművesség kutatásával foglalkozó első tudományos központot Nagy-Britanniában csak 2001-ben hozták létre a Sheffeldi Egyetemen, amelyet 2010-ben megszüntetett az egyetem. Tanulságos az is, hogy a brit szabadkőművesség különböző aspektusait elemző tizenkét doktori disszertációból nyolcat az elmúlt évtizedben védtek meg.

A dolgozat célja a British Freemasonry 1717–1813 (Routledge, New York, 2016) című, ötkötetes forrásgyűjtemény rövid bemutatása, különös tekintettel az utolsó két kötetre. A gyűjtemény általános bevezetője (1: xi–xlvi; vö. PÉTER 2016: 515–527) és az egyes kötetbevezetők részletesen tárgyalják a kiadás és az egyes kötetek célkitűzéseit, a válogatás szempontjait, a szerkesztői jegyzetek (5967 darab) elkészítésének irányelveit, a szövegek értékelését és a legfontosabb tudományos eredményeket, melyek közül itt – a cikk terjedelmi korlátai miatt – csak néhányat tudok említeni.

Az öt tematikus kötet a következő területeket öleli fel: 1. Intézmények; 2–3. Szertartások; 4. Viták; 5. Ábrázolások. A gyűjtemény célja olyan, mindezidáig ismeretlen és ritka, nyomtatott és kézirati anyagok közlése, amelyek számos nézőpontból nyújthatnak betekintést a brit szabadkőművesség 1717 és 1813 közötti történetébe, kulturális sokszínűségébe. A források többsége – rituálék, temetkezési szertartások, énekek, prédikációk, előadások, beszédek, pamfletek, levelek, színházi epilógusok és prológosok, újságcikkek, periodika- és magazincikkek – eddig még nem jelent meg, és az interneten sem érhető el. A gyűjtemény számos olyan forrást is közöl, melyek adatait még az English Short Title Catalogue sem tartalmazza (pl. LAPIDARIUS 1738; ANON 1765a; ANON 1765b; A FRIEND TO TRUTH 1797). A ritka dokumentumok tizenhat angol, skót, ír, holland és amerikai könyvtár anyagából származnak.³ A reprodukált szövegek jelentős része a londoni Szabadkőműves

¹ 2011-ben DAVID STEVENSON professzor a következőképpen írt erről a problémáról: „[a brit tudósok mostanáig] nagyon vonakodva tanulmányozták a szabadkőművesség társadalmi és kulturális szerepét [...] ennek okai a tudatlanság, a mozgalommal kapcsolatos negatív sztereotípiák [...] és a szabadkőművesek eltűzött múltbéli titoktartása” (STEVENSON 2011: 280, 295).

² A szóisméltések elkerülése végett a *maszonéria*, *maszonikus* kifejezéseket a *szabadkőművesség* és a *szabadkőműves* szavak szinonimájaként használom.

³ Library and Museum of Freemasonry, London; Library of Freemasons' Hall, Dublin; Tipton Hall Masonic Library, Sheffield; Library of the Grand East of the Netherlands in The Hague; Iowa Masonic Library and Museum; National Library of Ireland; Library of Trinity College, University of Dublin; National Library of Scotland; University of Glasgow Library; Edinburgh New College Library; British Library; Bodleian Library, Oxford; Leeds Central Library; Cambridge University Library; Manchester Central Library; York Minster Library.

Könyvtár és Múzeumban (Library and Museum of Freemasonry, London) található. A könyvtár igazgatójának kizárólag erre a projektre vonatkozó külön engedélyével 2010 és 2014 között londoni kutatóutaim során hozzáférést engedett minden anyaghoz, és bármilyen, a források kiválasztásához vagy a szerkesztői anyag megírásához szükséges dokumentumokat befényképezhettem és továbbíthattam a szerkesztőtársaknak. A londoni Szabadkőműves Könyvtár és Múzeum először adott engedélyt a legtitkosabbnak vélt, az úgynevezett magas fokozatú, néha titkosírással készített rituálék kiadására, melyeknek egy teljes kötetet (3., 588 lap) szenteltünk. A kritikai forrásgyűjtemény olyan ritka dokumentumokat is tartalmaz, melyeket a szabadkőművességgel foglalkozó történészek nagy valószínűséggel szándékosan ignoráltak ezidáig (pl. Anon 1812). Különös hangsúlyt fektettünk azokra a dokumentumokra, amelyek gyarapítják jelenlegi tudásunkat a brit és ír szabadkőművesek 18. századi társadalomban betöltött szerepével kapcsolatban. Ezen dokumentumok elemzése remélhetőleg hozzájárul számos tudományos vitához és új perspektívát kínál tágabb történelmi, kulturális, társadalmi és vallási témák vizsgálatához.

A kutatás nemzetközi együttműködés keretében zajlott, ugyanis az első három kötetet két olyan neves kutató – CÉCILE RÉVAUGER és JAN A. M. SNOEK – szerkesztette, akik az elmúlt harminc évben jelentősen hozzájárultak a szabadkőművességgel kapcsolatos kutatások akadémiai diszciplínaként történő megalapozásához (pl. PORSET–RÉVAUGER 2013; SNOEK 2012; BOGDAN–SNOEK 2014). A terjedelmi korlátok miatt e tanulmány az általam szerkesztett negyedik és ötödik kötet rövid bemutatására összpontosít.

A negyedik kötetben (Viták) a brit szabadkőművesség társadalmi, politikai, ezoterikus és „társadalmi nemi” szempontú történetével összefüggő nyilvános, illetve belső vitákat találunk. Ahol lehetséges volt, mindkét oldal érveit belefoglaltam a kiadványba, hogy a mindenkori kutatók saját maguk tudják értékelni és elemezni a szabadkőművességet ért támadásokat és az azokkal szembeni védekezéseket.

A páholyokból nem csupán nőket, de számos alkalommal – egészen a 18. század végéig – nem keresztény (pl. zsidó) embereket is kizártak. A retorikájában egységet és harmóniát hirdető maszonéria, az 1720-as években történő intézményesülése után harminc évvel kettészakadt, s az így keletkező két nagypáholy több mint hatvan éven keresztül rivalizált egymással (vö. ANON 1765a). A rituálék szövege, különösen a magas fokozatoké, valójában nem volt olyan egyetemes és minden vallással összeegyeztethető, ahogy azt a maszonikus alkotmányok és egyéb hivatalos megnyilatkozások hirdették. Ugyan az alkotmány máig tiltja a brit páholytagoknak, hogy politikai témákat vitassanak meg a találkozóik során, a gyakorlat viszont azt mutatja, hogy a tizenharmadik században a brit szabadkőművesség szoros kapcsolatot ápolt a whig, hannoveri dinasztiát pártoló politikai berendezkedéssel. Sőt, radikális, olykor szubverzív politikai tevékenységet is folytattak az egyes angol, ír és skót páholyok, főként az 1790-es években (vö. A FRIEND TO TRUTH 1797). A whigek uralta Skót Nagypáholy

és a tory többségű edinburghi Caledonia páholy 1808-ban kezdődő politikai vitáját a Nagypáholy jegyzőkönyve meg sem említi, holott ez az éles disputa számos páholy kilépését eredményezte, melyek egy új, rövid életű szervezetet hoztak létre (ANON 1808). A 19. század elején az ír szabadkőművesség szakadásához vezetett az, hogy a karitatív tevékenységre begyűjtött páholyadót a dublini szabadkőművesek jogtalanul használták fel, kizárván az Ulster tartományban élő „testvéreiket”. A dublini Szabadkőműves Székház Könyvtárában található ritka – jelenleg egyetlen ismert példányban létező – pamflet az újonnan létrejött Ulsteri Nagypáholy szemszögéből mutatja be teljesen új fényben ezt a konfliktust (ANON 1812). A (szabadkőműves) történészek, akik említésre sem méltatták ezt a pamfletet munkáikban, torz és hamis képet festettek erről az évekig húzódó jelentős vitáról és szakadásról. A maszonikus retorika és gyakorlat közötti természetes ellentétek és feszültségek hangsúlyozásából nem következik, hogy a páholytagok sohasem éltek a szabadkőműves retorika és eszmerendszer irányelvei szerint, ahogy ezt a kötetben reprodukált apologetikai iratok is jól tükrözik.

Az ötödik kötet (Reprezentációk) tematikus fejezetekbe (pl. Beavatások és páholytalálkozók, Viták és konfliktusok, Nők, Színház, Felvonulások) rendezett, ritka sajtóanyagon keresztül tekinti át, hogyan változott a brit szabadkőművesség nyilvános megítélése és önképe, és milyen hatása volt a brit társasági kultúrára 1717 és 1813 között. A mozgalmat ma övező titokzatossággal szemben a 18. századi sajtó a szabadkőműves felvonulásokról és páholytalálkozókról is rendszeresen beszámolt, sőt számos tag beavatását név szerint is említették az újságok. A kötet új fényt vet a nők szabadkőművességen belüli részvételére, hiszen az 1780-as évek Angliájában már saját páholyt is alapíthattak saját rituálékkal (vö. ANON 1765b).

A 18. századi szabadkőművességhez kötődő sajtóanyag szisztematikus feldolgozása segíthet egyrészt a brit maszonéria társadalmi imázsának és önimázsának, másrészt a brit társadalom és a testvériség dinamikus kölcsönhatásának jobb megértésében. A kutatás illeszkedik a 18. század tanulmányozásában használt egyik recens megközelítéshez, mely a felvilágosodás médiaközpontú fogalmával operál. JONATHAN SHEENAN szerint ennek a megközelítésnek a segítségével a kutatók „képesek pontosan azokra a területekre koncentrálni, ahol a vallás és a felvilágosodás társadalmi, kulturális és intellektuális horizontjai összeolvadtak” (SHEEHAN 2003: 1076).

Az alapkutatás során létrehoztunk egy adatbázist, amely 11987 szabadkőművességgel kapcsolatos, 1709 és 1813 között íródott sajtó- és periodikacikk bibliográfiai metaadatait tartalmazza.⁴ Ez többek között az alábbi gyűjtemények anyagára épül: H. A. SCOTT hatkötetes gépelt kézirata, 1722–1760 (londoni Szabadkőműves Könyvtár és Múzeum), PHILIP CROSSLE kéziratos gyűjteménye a 18. századi ír szabadkőművességről (londoni Szabadkőműves Könyvtár és Múzeum), Crossle Masonic Notes

⁴ Ezúton is köszönöm MACZELKA CSABÁNAK, VÁZSONYI ÁKOSNAK és HORVÁTHNÉ TÓTH JUDITNAK, hogy kutatóasszisztensként segítségemre voltak az adatbázis létrehozásában.

(54 kötetes kézirat, Dublini Szabadkőműves Székház Könyvtára), a Burney Gyűjtemény (British Library) és a Rawlinson Gyűjtemény MS C. 136 (Bodleian Library, Oxford). Az adatbázisban található adatok és szövegek új digitális módszerekkel történő elemzése is segített a cikkek tematikus rendszerezésében és szelektálásában (PÉTER 2017: 575–592). A kötetbevezetőben lefektetett válogatási szempontokat alkalmazva válogattuk ki a kötetben közölt 486 cikket.

2. A kritikai forrásgyűjteményben közölt ritka szövegeket teljes körű tudományos apparátussal láttuk el. Ennek megfelelően a kötetszerkesztéssel kapcsolatos feladatok közé a következők tartoztak: a kötetbevezetők megírása, az egyes szövegeket vagy szövegcsoportokat bevezető jegyzetek megírása, a szövegek annotálása, a bibliográfia és a mutató elkészítése (utolsó kötetben, két oszlopban 71 lapon). Az egyes kötetek elején az adott témára vonatkozó bevezetések szerepelnek, amelyek az annotált szövegeket többek között a megfelelő kulturális, politikai, társadalmi és vallásos miliőbe helyezik, valamint utalnak a dokumentumokhoz kapcsolható jelenlegi releváns tudományos vitákra.

A szövegek és szövegcsoportok előtt álló bevezetőkből a következő feladatokat hajtottuk végre:

1. előkészítettük a szövegek későbbi, részletesebb elemzésének a hátterét;
2. amennyiben ismert, megadtuk a szerzővel és az eredeti kiadási dátummal, valamint a kiadóval és a szöveg keletkezéstörténetével kapcsolatos adatokat, és amennyiben jelentőséggel bírtak, kitértünk a szövegvariánsok, az újranyomások és a fordítások kérdéseire is;
3. rávilágítottunk a szerző más műveivel vagy egyéb kortárs művekkel fennálló tematikus vagy szövegszerű kapcsolatokra;
4. felhívtuk a figyelmet a szövegben előforduló, mitológiai, bibliai vagy klasszikus utalásokra.

A szerkesztői jegyzetekben a következő feladatok elvégzésére törekedtünk:

1. az összes (történelmi, legendás és mitikus) személy azonosítása;
2. az utalások és idézetek forrásának azonosítása, a kompilációk és „tévedések” jelzése;
3. az idegen nyelvű szavak, kifejezések és szövegrészek angol fordításának közlése;
4. a nehezen érthető vagy a szokásostól eltérő értelemben használt szavak magyarázattal való ellátása;
5. a kötetek közötti kereszthivatkozások megadása;
6. a szövegváltozatok és a lényeges szerzői módosítások kiemelése.

3. Az ötkötetes *British Freemasonry 1717–1813* című gyűjtemény az első ilyen terjedelmű tudományos kiadvány, mely remélhetőleg hozzájárul a szabadkőművesség brit társadalom- és kultúrtörténetben betöltött szerepének pontosabb megértéséhez,

ugyanakkor megkönnyíti a testvériség történetével kapcsolatos további kutatásokat. Új lendületet adva a szabadkőművesség kutatásának, új irányokat is kijelöl, úgymint:

1. korábban ismeretlen szertartások (pl. Harodim tradíció; férfiak és nők által egyaránt használt angol beavatási szertartások);
2. a nők szerepe az állítólag teljesen maszkulin testvériségben;
3. a 18. századi szabadkőművesség prozopográfiai kutatása;
4. a szabadkőműves ideálok és a gyakorlat közötti következetlenségek;
5. egyes (nagy)páholyok politikai tevékenysége;
6. a szabadkőművesek szerepe a titkosszolgálati és propaganda hálózatok működtetésében;
7. a „másikkal” (*other*) szembeni intolerancia egyes páholyokban;
8. a szabadkőművesség és a skót presbiteriánus egyházak és közösségek eddig feltáratlan konfliktusa;
9. az ún. magas fokozatok vallásos, ezoterikus aspektusai;
10. a színház és szabadkőművesség virágzó kapcsolatának vizsgálata;
11. a szabadkőművesség változó ábrázolása a sajtóban, a szabadkőműves újságírók, szerkesztők és újságtulajdonosok szerepe a maszonériáról alkotott társadalmi kép formálásában;
12. a korabeli társaságok, klubok és a szabadkőműves páholyok dinamikus kölcsönhatásai;
13. a szabadkőműves összeesküvés-elméletek gyökerei és az ezekre adott, gyakorlatilag szinte hatástalan szabadkőműves reakciók elemzése;
14. a brit szabadkőművesség tudományos történének mítosztalanítása.⁵

A kutatók befolyásos és kevésbe jelentős személyiségek szabadkőműves tagságát állapíthatják meg és elemezhetik az új források alapján, melyekben előforduló neveket a szerkesztői jegyzetekben igyekeztünk beazonosítani. A publikáció segíti a szabadkőművességgel kapcsolatban álló nemzeti és nemzetközi társadalmi hálózatok kutatását is, melyek többek között a patronázsrendszer biztosításában is közrejátszottak. A forrásgyűjtemény nem csupán a brit szabadkőművesség történetét tünteti fel új megvilágításban, de segítségével újraértelmezhetjük többek között a nyilvános és magánszféra kapcsolatának egyes aspektusait a felvilágosodás korában, valamint a feminista mozgalom korai történetének bizonyos fejezeteit.

4. A *British Freemasonry 1717–1813* című kiadvány további célja olyan, mind-ezidáig ismeretlen és ritka források közzététele, amelyek elemzése nem csupán a testvériség társadalmi, politikai, vallási történetének felülvizsgálatát teszi lehetővé, hanem különböző tudományos vitákhoz is hozzájárulhat, úgymint

⁵ Például a Grand Lodge of England 1717-ben történő alapításának 1738-ban keletkezett mítosza, amely a mai napig minden tankönyvben és szakkönyvben megtalálható.

1. a szekularizáció, a weberiánus varázstalanítás (*disenchantment*), „újra elvarázsolódás” (*re-enchantment*) tézisek újraértékelése;
2. a Super-Enlightenment (*Dan Edelstein*) jellege és paraméterei;
3. a társadalmi nemmel kapcsolatos szabadkőműves eszmerendszer és gyakorlat;
4. a szabadkőművesség vallásos és szekuláris dimenziói (Margaret Jacob és Alexander Piatigorsky közötti vita);
5. a brit nemzeti identitás kialakulásának folyamata és paraméterei (a skót és ír szabadkőművesség történetét ezidáig főként az angolok szemszögéből mutatták be);
6. bizonyos egyének szabadkőműves tagságának megállapítása és ennek szerepe az illető politikai, diplomáciai és gazdasági tevékenységében (pl. Thomas Pelham Holles külügyminiszter és miniszterelnök; John West, De La Warr első hercege, a Királyi Társaság tagja). 2010-ben az oxfordi Bodleian Könyvtár Rawlinson gyűjteményében bukkantam rá az eddigi ismereteink szerinti első magyar szabadkőművesre, Esterházy Pál Antalra (1711–1762), akit egy befolyásos londoni páholyban avattak be 1733-ban (5: 20).

A forrásgyűjtemény emellett a következő kérdések vizsgálatában is segítheti a kutatókat:

1. Mennyire volt radikális a 18. századi szabadkőművesség (Margaret Jacob és Jonathan Israel közötti vita)?
2. Milyen hatása volt a szabadkőművességnek a társasági kultúrára és a női társiasságra (*sociability*)?
3. Milyen mértékben tekinthető a szabadkőművesség a felvilágosodás értékeit és eszméit közvetítő közegnek?
4. Hogyan helyezhető el a testvériség eszmerendszere és gyakorlata a felvilágosodás és ellenfelvilágosodás dichotómiában?
5. A szabadkőművesség szociokulturális gyakorlatai és eszmevilága hozzájárult az európai modernitás létrejöttéhez. Ennek ellenére a 18. századi szabadkőművesség kutatása – főként Nagy-Britanniában – jelenleg még gyerekcipőben jár. A tanulmányban bemutatott forrásgyűjtemény a szerkesztők reményei szerint hasznára válhat mind a felvilágosodás, az antropológia, a rituálékkal foglalkozó vallástudományok és performanciakutatások képviselőinek; mind a nyilvánosság különféle reprezentációit, illetve a klub- és társasági élet történetét kutató politika- és társadalomtörténészeknek. Ezen kívül fontos adatokkal szolgálhat a dalokat, színdarabokat és színházi előadásokat kutató zene- és drámatörténészek; a nőknek a felvilágosodás kori társasági kultúrába történő befogadását, vagy éppen az onnan való kirekesztését vizsgáló gender történészek; a szabadkőművesség és a keresztény egyházak összeegyeztethetőségével foglalkozó vitákban érdekelt teológusok; valamint a hosszú 18. század sajtó- és nyomtatott könyvkultúráját kutató történészek számára – hogy csak néhányat említsünk a rendkívül kiterjedt interdiszciplináris érdeklődési kör lehetséges komponensei közül.

Kulcsszavak: szabadkőművesség, forrásgyűjtemény, felvilágosodás, Nagy-Britannia, 18. század.

Hivatkozott irodalom

- [A FRIEND TO TRUTH] 1797. A defence of free masons etc., in answer to Professor John Robison's Proofs of a Conspiracy etc. London. In: *BF*. 4: 195–215.
- [ANON] 1812. An enquiry into the late disputes among the free-masons of Ireland; wherein is detailed A free and important Account of the different Transactions which gave rise to, and continued the controversy, from the commencement to the establishment of the Grand Lodge of Ulster... Belfast. In: *BF*. 4: 351–385.
- [ANON] 1808. An exposition of the causes which have produced the late dissensions among the Free Masons of Scotland, Addressed to the brethren of the Order by the Edinburgh Lodges that have found it necessary to separate from the Grand Lodge of Scotland. Edinburgh. In: *BF*. 4: 301–349.
- [ANON] 1765a. A defence of Free-Masonry as practiced in the regular lodges, both foreign and domestic under the constitution of the English Grand Master. London. In: *BF*. 4: 129–149.
- [ANON] 1765b. Womens masonry or masonry by adoption. London. In: *BF*. 2: 71–86.
- BOGDAN, HENRIK. – JAN A. M. SNOEK eds. 2014. *Handbook of Freemasonry*, Brill, Leiden.
- BF. = *British Freemasonry 1717–1813* 5 vols. gen. ed. PÉTER RÓBERT. ed. CÉCILE RÉVAUGER – JAN A. M. SNOEK. Routledge, New York, 2016.
- [LAPIDIARIUS, PHILO] 1738. An answer to the Pope's Bull, with the character of a freemason. Dublin. In: *BF*. 4: 1–8.
- PÉTER RÓBERT 2016. Viták és problémák a 18. századi szabadkőművesség kutatásában: angolszász historiográfiai áttekintés. *Helikon Irodalom-és Kultúratudományi Szemle* 4: 515–527.
- PÉTER, RÓBERT 2017. Freemasonry in the eighteenth-century British press: unmapped sources and novel research methods. In: JOHN S. WADE ed., *Reflections on 300 Years of Freemasonry*. Lewis Masonic, London. 575–592.
- PORSET, CHARLES – CÉCILE RÉVAUGER eds. 2013. *Le Monde Maçonnique des Lumières. Europe-Amérique et colonies. Dictionnaire prosopographique*. 3 vols. Champion, Paris.
- SHEEHAN, JONATHAN 2003. Enlightenment, Religion, and the Enigma of Secularization: A Review Essay. *American Historical Review* 108: 1061–1080.
- SNOEK, J. A. M. 2012. *Initiating Women in Freemasonry. The Adoption Rite*. Brill, Leiden, 2012.
- STEVENSON, DAVID 2011. Four Hundred Years of Freemasonry in Scotland. *Scottish Historical Review* 90/2: 280–295.